

До 100-річчя від дня народження Володимира Гнатюка

ВИДАТНИЙ НАРОДОЗНАВЕЦЬ

У 1912 р. в статті «Пам'яті Герцена», написаній з нагоди 100-річчя від дня його народження, В. І. Ленін охарактеризував три етапи революційно-визвольного руху в Росії. Критерієм при визначенні місця та історичних заслуг діячів цього руху за В. І. Ленініним є ступінь їх зв'язку з народом, з революційним рухом мас. І коли ми говоримо про діячів української культури кінця XIX — початку XX ст., питання про їх роль і місце в пролетарському революційному рухові має принципове значення. Час, коли пролетаріат став на чолі руху мас і «підняв до відкритої революційної боротьби мільйони селян»¹, владно поставив перед діячами культури нові політичні, моральні й естетичні вимоги, нові соціальні проблеми. І тільки ті діячі, які розуміли об'єктивні закони історичного розвитку суспільства, керувалися передовими науковими ідеями свого часу, сміливо йшли разом з народом через бурі і грози до майбутньої соціалістичної революції.

З цього погляду фігура видатного українського вченого і прогресивного громадського діяча Володимира Михайловича Гнатюка (9.V.1871—6.X.1926) вимальовується серед таких постатей, як І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Стефаник, П. Грабовський, М. Павлик — в ряду його ідейних учителів і однодумців, соратників по боротьбі за соціальне і національне визволення українського народу.

Буржуазно-націоналістичні дослідники (М. Грушевський, В. Дорошенко, Л. Білецький, О. Колесса та ін.), говорячи про В. М. Гнатюка, намагаються представити його як збирача-емпірика, заглибленого у наукові пошуки і далекого від суспільного життя. Тим часом В. М. Гнатюк ще з студентських років близько сходиться з І. Франком не тільки на ґрунті наукових, а й громадських інтересів. Так, у червні 1896 р. він разом з І. Франком пише гострий політичний протест-заяву, спрямований проти державної порядків Австро-Угорщини («І ми в Європі!»)². Представники прогресивної галицької інтелігенції, що підписалися під цим документом (І. Франко, В. Гнатюк, М. Павлик, А. Павлик, О. Терлецький, А. Чайківський та ін.), розкривають жахливу картину злиднів і бідувань, політичного безправ'я і національного гноблення закарпатських українців під владою угорських поміщиків.

Становище України як колонії самодержавної Росії, переслідування царатом, а її пряма заборона її національного життя, її мови і культури, ліквідація організаційних центрів українського культурного життя і насамперед придушення усього демократичного, прогресивного у громадському житті — увесь цей варварський гніт царату не міг не виховувати національно-визвольних прагнень серед українців³. Щодо цього Австро-Угорщина була такою ж тюрмою народів, як і Росія. Тому для революційно-демократичних сил української культури (як в Росії, так і в Австро-Угорщині) головним завданням їх діяльності була ідея соціального і національного визволення народу. Ця ідея лежить в основі усієї діяльності і В. М. Гнатюка як фольклориста і етнографа, літературознавця і видавця, публіциста і громадського діяча.

З перших кроків своєї збирацької і дослідницької роботи В. Гнатюк звертає увагу на економічне і політичне становище народу. Особливо яскрава картина бідувань трудящих постала перед ним під час подорожей на Мармарошину у 1895 р. та Південно-Угорщину в 1897 р. У багатьох своїх розвідках, статтях та замітках про Закарпаття, Україну («Дещо про Русь Угорську», «Угороруські новини», «Руські оселі в Бачині», «Число русинів на Угорщині», «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів», «Сильветки з Угорської Русі» та ін.), а також в численних оглядах та рецензіях на праці інших авторів, присвячених Закарпаттю⁴, В. Гнатюк не тільки показує економічний гніт і політичну безправність закарпатських трудящих, а й намагається докопатися до причин такого тяжкого соціального становища селян.

Найголовнішою причиною бідувань трудящих є безземелля, безнастанне дроблення і без того дрібних ділянок внаслідок перерозподілу їх між членами сім'ї та державними ліцитаціями за борги. Такий стан народного життя характерний був не тільки для Закарпаття, а й для всієї Західної України. У статті «Народна пожива на Бойківщині» (1906)

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 13.

² І. Франко. М. В. Ковалевський. — ЛНВ, 1908, т. 41, стор. 138.

³ Див. «Ленинський збірник XVII», стор. 233.

⁴ В. Гнатюк у 1901 р. у малій серії (літературно-наукова бібліотека) Українсько-руської видавничої спілки видає із своєю передмовою книгу чиновника угорського міністерства рільництва Е. Егана «Руські селяни на Угорщині», в якій змальовано убожество і бідність українського населення Закарпатської України.

В. Гнатюк зазначає, що, внаслідок крайньої нужденності харчування, багато національних українських груп, які живуть у горах, «не жие, лише вегетує». Так, м'ясо у бойків їдять тільки два-три рази на рік, та й то заможніші. «Більша половина є таких, що щільні рік і раз їсти не буде»⁵.

Національне гноблення, утиски та переслідування культури народів, що входили до складу населення Австро-Угорщини, так само як і Росії, становили одну з підвалин державної політики. У замітці «Австрійська конституція у цифрах»⁶ В. Гнатюк наочно показує обмеження представництва національних меншостей у державних інститутах Австро-Угорщини. Показовою щодо цього була виборча система, спрямована на усунення трудящих від політичного життя країни. У праці «Руські оселі в Баччі» В. Гнатюк показує, що у виборах, по суті, могла брати участь тільки заможна верхівка населення. Під час самих виборів звичайною справою є всілякі махінації, тиск на виборців, насильство, обман і підкуп.

В. Гнатюк постійно цікавився станом народної освіти не тільки в Австро-Угорщині, а й в Росії, на Буковині та в Америці, де жила українська трудова еміграція. Головним завданням усієї системи народної освіти в Росії є, зазначає він, виховання трудящих у дусі самодержавства, православія та народності. Російський уряд зацікавлений у тому, щоб тримати селянина якнайдовше у темності. На підтвердження своєї думки він наводить слова К. Д. Ушинського про те, що так звана народна школа на Україні не може лишити в учнів доброго сліду, бо спиняє розвиток дитини, псує, а не розвиває душу, вчить не народної мови, а жаргону і є мало не пеклом для дитини. В існуючих підручниках, схвалених урядом, дітям чужа не тільки мова, а й зміст їх, стиль, світогляд. Усі підручники заповнені «фальшивою історією, «святими писаннями», політичними статтями, писаними в честь царя і т. д.»⁷. Незважаючи на те, що в Галичині формально існують початкові школи з українською мовою викладання, стан народної освіти в Австро-Угорщині нічим не кращий, ніж в Росії. Існуюча система народної освіти підпорядкована політиці асиміляції українського населення. У своїх статтях «Кілько русинів у Станіславській гімназії?», «Справа українсько-руської гімназії в Станіславі», «Народні школи на Буковині», «Уваги про галицькі середні школи», «Народні вчителі на Буковині», «Справа українсько-руського університету у Львові», «Петиція до митрополита і полеміка з-за неї» та ін. В. Гнатюк не раз порушував питання про збільшення в Австро-Угорщині кількості українських шкіл, про запровадження у середній і вищій школі української мови викладання, про необхідність створення високоякісних підручників, підготовку високоосвічених учителів тощо. Одним з гарячих бажань В. Гнатюка було вирвати народну освіту, як і все духовне життя суспільства і насамперед трудящих, з-під впливу церкви, клерикалів. Характеризуючи суспільне життя Західної України 30—40-х років XIX ст., він вказує, що «святий» Юр «кождий рух, чи то в літературі, чи політиці старався ... убити в зароді, а спокійне вночює багно мертвеччини та особисті говори — се був ідеал його змагань»⁸.

В. Гнатюк звертає увагу на такий канал, як преса, по якому церковники і присяжні видавці від урядових кіл намагаються впливати на народ. У своїх статтях «Попики-радикали в Америці», «Іще американські календарі», «Новітні фарисеї», «Uczyl Marcin Marcina...», «Словацька преса», «Слов'янські часописи в Австро-Угорщині 1855 і 1901 р.», «Російська преса», «Пам'яті Михайла Драгоманова», «Inquisitio redi viva», «Славянський в'язь»⁹ він торкається животрепетних питань народної лектури, намагаючись спрямувати її в прогресивне русло. Він підтримує видання, які допомагають пробудженню політичної свідомості трудящих, правильно показують їх життя та роз'яснюють причини бідуючого, гостро критикує книжки, що мають на меті виховання рабської покорності «нижчих» перед «вищими», фарисейства і чинопочитання¹⁰. Псевдонародні видання типу «Временника Ставропигийского института...», «Ілюстрованого календаря общества имени Качковского...», білоусівської газетки «Русская рада» він називає «хламом», «партацькими», такими, з якими, «не тільки не продирається освіта між народ, але, навпаки, шириться темнота, безідейність, рабство»¹¹.

Роль вогнища, «що понесло б розпалену лучницю просвіти в найдальші закутки нашого краю, між найбідніші і найтемніші навіть верстви нашого народу»¹², покликана була відіграти Українсько-руська видавничка спілка. Разом з І. Франком В. Гнатюк був фактичним організатором усієї її діяльності¹³. За час роботи в спілці він відредагував більше 150 її книжок та подав свої передмови до десятиків видань.

Протягом 18-річної роботи В. Гнатюка у Спілці було видано понад 300 книг, в тому числі майже половину з них у другій серії, за редакцією якої В. Гнатюк відповідав

⁵ Володимир Гнатюк. Народна пожива на Бойківщині.— «Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському», Львів, 1906, стор. 579.

⁶ Див. ЛНВ, 1901, т. 13, кн. 1, стор. 54—75.

⁷ ЗНТШ, т. XVI, стор. 8.

⁸ ЗНТШ, т. LXXX, стор. 227.

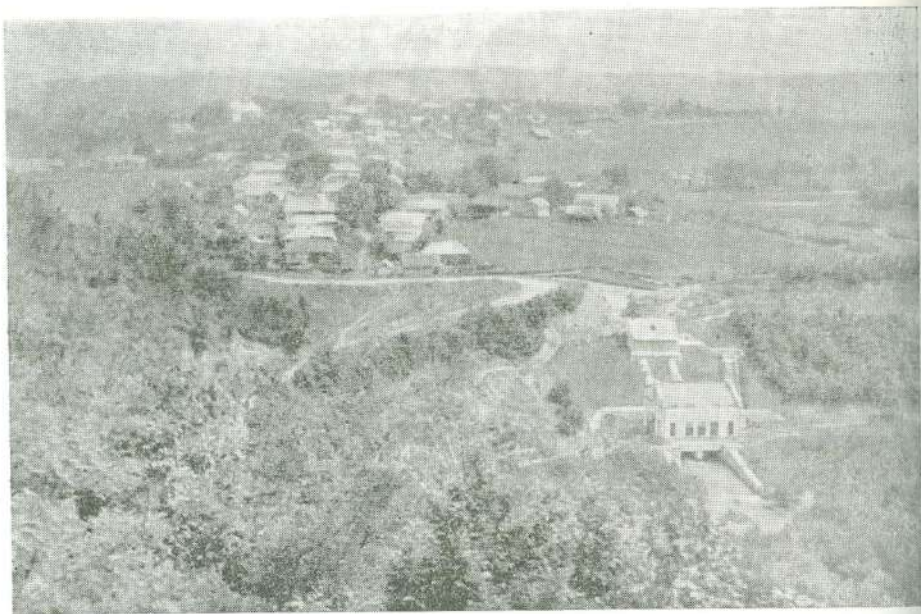
⁹ Усі ці статті були опубліковані у «Літературно-науковому віснику» протягом 1900—1905 рр.

¹⁰ ЛНВ, 1905, т. 32, кн. 11, стор. 167.

¹¹ ЛНВ, 1901, т. 12, кн. 1, стор. 62.

¹² ЛНВ, 1900, т. 12, кн. 12, стор. 199.

¹³ Зб. «М. Коцюбинський і Західна Україна», вип. III, стор. 117.

Сучасний вигляд села Велеснева Монастирського району Тернопільської області, в якому народився Володимир Гнатюк.

безпосередньо,— 162. Це справді була нова, народна література, що складалася із кра-щих здобутків світової художньої і наукової думки: «Початок родини» («Походження сім'ї, приватної власності і держави»), «Людвіг Фейербах» («Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії») Ф. Енгельса, твори Данте, Шекспіра, Байрона, Гейне, Золя («Жерміналь»), Мопассана, Л. Толстого (в тому числі «Воскресіння», його звернення до уряду з приводу російсько-японської війни «Схаменіться!»), М. Горького (серія них «На дні»), Тургенева, Гоголя, Короленка, І. Франка (зокрема «Воа constricto», «Мойсей», «Украдене щастя»), Лесі Українки, Панаса Мирного («Лихі люди»), М. Коцюбинського (чотири томи), В. Стефаника, А. Тесленка та ін. Недарма з приводу видання праць Ф. Енгельса клерикальний галицький часопис «Нива» накинувся на В. Гнатюка і М. Павлика з брутальною лайкою у статті «Глупота чи цинізм?».

Одночасно із заснуванням Українсько-руської видавничої спілки літературно-громадський двотижневик «Зоря» реорганізується на щомісячний «Літературно-науковий вісник». Навесні 1899 р. В. Гнатюк стає членом редакційної колегії цього журналу і відповідальним за його редакцію. Завдяки провідній ролі І. Франка та В. Гнатюка «Літературно-науковий вісник» в його перший період (1899—1906 рр.) був органом демократичним і відігравав значну роль у суспільному та літературному житті не тільки Галичини, а й усієї України. Він жваво відгукувався на політичні події, висвітлював визвольну боротьбу народів Росії та Австро-Угорщини, виступав за згуртування демократичних сил, вів боротьбу проти занепадницьких, реакційних течій в українській літературі. Журнал був трибуною для Лесі Українки і П. Грабовського, М. Коцюбинського і В. Стефаника, О. Кобилянської і М. Черемшини, творчість яких була тісно пов'язана з визвольним рухом народу.

У 30 томах «Літературно-наукового вісника» (т. VI—XXXVI) В. Гнатюк опублікував більше 30 своїх статей та близько 200 рецензій, біо- і бібліографічних статей і довідок, хронікальних заміток, виступив як перекладач 30 белетристичних та наукових творів і статей. В. Гнатюк цікавиться історією політичних вчень, веде боротьбу проти угодництва реакційної галицької інтелігенції, висвітлює жіночий рух за здобуття громадянських прав, викриває національне і соціальне гноблення народів в Австро-Угорщині, гостро критикує занепадницькі писання декадентуючих літераторів (К. Кур'як, І. Луцика, В. Пачовського та ін.¹⁴). У 1900 р. він присвячує пам'яті одного із засновників і вождів німецької соціал-демократії Вільгельма Лібкнехта некролог, у якому розповідає про його знайомство з Карлом Марксом та про перехід з ліберальних на марксистські позиції. Він відзначає виступ В. Лібкнехта і А. Бебеля «в ім'я робітників усіх країн» проти німецько-французької війни¹⁵. У некролозі про одного з діячів соціалістичного руху в Галичині — О. Терлецького він з особливою симпатією говорить про його соціалістичні погляди¹⁶. Повідомляючи про 30-річчя літературної і громадської

¹⁴ Див. ЛНВ, т. 17, 20, 36.

¹⁵ Див. ЛНВ, 1900, т. 11, кн. 8, стор. 209.

Володимир Гнатюк з родиною та знайомими у Криворівні.

діяльності М. Павлика, В. Гнатюк підкреслює революційну спрямованість його праці як політика і літератора¹⁷. У статті «Як цар людей дурить»¹⁸ В. Гнатюк викриває антинародний характер Державної думи.

В роки першої російської революції зростає інтерес В. Гнатюка до політичного й літературного життя в Росії. Так, у журналі з'являються статті «Подуви весни в Росії» І. Франка, «Революція в Росії» М. Лозинського, нарис О. Коваленка-Журбенка «Одиннадцять днів на панцирнику «Князь Потемкин Таврический»¹⁹. В журналі публікується «Пісня про Буревісника», а в 30 томі В. Гнатюк друкує свою статтю «Популярність М. Горького в Росії», спрямовану на захист великого пролетарського письменника від заклепів реакціонера Стечкіна. Дещо пізніше М. Горький і В. Гнатюк починають листуватися та обмінюватися виданнями. Події російської революції В. Гнатюк обговорює з своїм другом М. Коцюбинським.

Постать В. Гнатюка як громадського діяча кінця XIX — початку XX ст. невіддільна від діяльності насамперед І. Франка і М. Коцюбинського, з якими він підтримував тісні стосунки. Так, ще в 1897 р. студентське товариство «Академічна громада» обирає В. Гнатюка своїм головою та пропонує йому очолити комітет по підготовці до відзначення 25-річчя літературної діяльності І. Франка. Як голова комітету, В. Гнатюк розгортає бурхливу діяльність щодо активізації заходів прогресивної громадськості на захист письменника від нападок реакції, на його підтримку та піднесення авторитету. Завдяки заходам В. Гнатюка було видано збірку поета «Мій Ізмарагд», альманах на його честь «Привіт д-ру Івану Франку» (з передмовою В. Гнатюка), бібліографію його творів, покладено початок музичній інтерпретації його творчості (на пропозицію В. Гнатюка С. Людкевич створив мелодії до поезій І. Франка «Вічний революціонер», «Не забудь наших днів», «Розвійтєся з вітром»). Відкриваючи ювілейний вечір, В. Гнатюк у короткій промові дав блискучу характеристику І. Франкові як видатному письменникові і борцеві за визволення народу. Він вказав, що «від наймолодших літ» І. Франко «стояв в ряду перших борців за волю думки, слова, за свободу совісті», що він «боровся неустало проти всяких заходів темноти, шарлатанства і неучтва»²⁰. Вказуючи, що поет є найвидатнішою фігурою в сучасній українській літературі, гордістю і надією нації, логічною гострого розуму, яка пише твори кров'ю свого серця, В. Гнатюк підкреслює величезний вплив І. Франка на молодь.

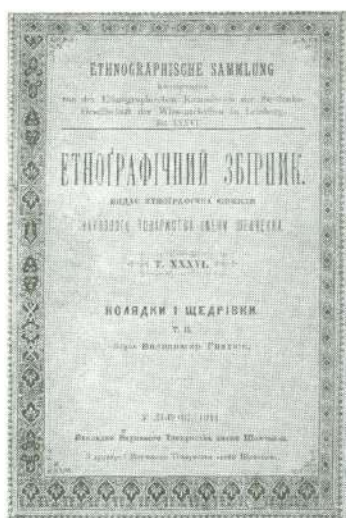
¹⁷ Див. ЛНВ, 1902, т. 19, кн. 8, стор. 32—33.

¹⁸ Див. ЛНВ, 1904, т. 28, кн. 12, стор. 204—207.

¹⁹ Див. ЛНВ, 1905, т. 32, кн. 11, стор. 167.

²⁰ Див. ЛНВ, 1904, т. 28, кн. 12, стор. 141—168; ЛНВ, 1905, т. 31, кн. 8, стор. 158—173; ЛНВ, 1906, т. 33, кн. 1—3.

²¹ ЛНВ, 1898, т. 4, кн. 11, стор. 118.

Обкладинка збірки «Колядок і щедрівок» Володимира Гнатюка.

відродження австро-угорських українців», «Чи закарпатські українці автохтони?», «Гуцульське мистецтво у Косові», «Кущірство в Галичині», «Бойківське весілля у Мішанці», «Весілля в Керестурі» та ін.); мовознавство, зокрема діалектологія («Русини Пряшівської єпархії та їх говори», «Словаки чи русини?», «До бойківського говору», «Чи баванський говір словацький?», «Останки аориста в нашій мові», «Як писати займенник *si* при дієсловах», «Чи можливе тепер у нас уодностаннення літературної мови й правопису?», «На правосипні теми»); історія давньої літератури («Віршована легенда про рецаря і смерть», «Причинки до літератури нашого віршотворства», «Угроруські духовні вірші», «Кілька духовних віршів», «Угроруський співаник Івана Грядилевича», «Хорватський співаник Левицьких»); літературознавство і критика (статті і замітки про І. Котляревського, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, М. Старицького, С. Руданського, Л. Глібова, С. Воробкевича, реценції на окремі твори та збірки, численні статті про літературне життя на Закарпатті), слов'янська філологія, історія, історія науки, демографія, статистика та ін.

Наукові розвідки В. М. Гнатюка, загальна кількість яких перевершує цифру 200, спираються, як правило, на величезну за обсягом документальну базу. Характеризуючи етнографічну роботу в Галичині в 90-х роках, І. Франко вказує, що в цей час з'являються збирачі нового типу, які, «обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно створюють вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, приміром, весь репертуар пісень, оповідань і т. ін. якогось незвичайного оповідача чи рапсода, вичерпати запас пісень, казок, обрядів даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілій краї»²¹. До таких збирачів він відносить насамперед В. Гнатюка.

До сказаного І. Франком слід додати, що В. Гнатюку належить велика заслуга у відстоюванні наукових принципів запису народної словесності. Він неодноразово акцентував на недопустимість редагування фольклорних записів з метою їх «поліпшення» (таке втручання він, зокрема, виявив у записах Я. Головацького). Його записи є взірцем філологічної точності і документальності, а, отже, і важливим науковим джерелом для діалектології.

Свої фольклорні та етнографічні записи В. Гнатюк почав ще з шкільної лави. У віці 12 років він знав близько ста довгих казок, не рахуючи анекдотів, переказів і пісень, а через п'ять років мав рукописну фольклорну збірку, що складалася з 500 пісень. У 1895 р. він передає до редакції журналу «Lud» вже іншу збірку пісень (більше 800 пісень), оповідань з народних уст та інших фольклорних і етнографічних матеріалів. На жаль, як перша, так і друга збірки були загублені і до нас не дійшли. Однак навіть окремі розрізнені пісенні записи, зроблені В. Гнатюком у Східній Галичині (переважно на Тернопільщині) в різний час, нараховують 800 зразків.

Протягом 1895—1903 рр. В. Гнатюк здійснив шість наукових подорожей на Закарпатську Україну (Угорську Русь) і збирає багатющі фольклорні та етнографічні матеріали, з якого тільки надрукована частина становить шість об'ємних томів (близько 1000 творів народної словесності). Високо оцінюючи діяльність В. Гнатюка по вивченню Закарпатської України, Ф. Колесса вказував: «Цими «Матеріалами» («Матеріали з Угорської Русі».— М. Я.) й розвідками Гнатюк, можна сказати, відкрив Закарпатську Україну для українського громадянства й української науки; він дав змогу впер-

Цього благотворного впливу великого революційного письменника і видатного вченого назвав насамперед на собі сам В. Гнатюк. Співробітництво його з І. Франком у Науковому товаристві ім. Шевченка, у журналах «Житє і слово», в «Літературно-науковому віснику», в Українсько-руській видавничій спілці, у багатьох фольклорних та етнографічних виданнях було для В. Гнатюка справжньою школою, яка допомогла йому виробити матеріалістичний соціологічний погляд на народну творчість. Наукові погляди вченого невіддільні від його світоглядних позицій прогресивного громадського діяча, які сформувалися в період зростаючого визвольного руху трудящих проти соціального і національного гноблення, від ідеології революційної демократії в її розвитку у напрямі до марксизму.

Наукову ерудицію, діапазон знань В. М. Гнатюка як вченого можна назвати енциклопедичними: історія і теорія фольклористики, етнографія, зокрема питання етногенезу, народні звичаї та обряди, промисли, харчування, одяг, мистецтво («Руські оселі в Бачині», «Народна пожива і спосіб її приправи», «Народна пожива на Бойківщині», «Ткацтво у Східній Галичині», «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків», «Купання і палення вільня у Галичині», «Причинки до пізнання Гуцульщини», «Гуцули», «Людські фігури з вуску», «Національні

півзати не тільки багатство народної творчості на українськом Закарпатті, але й поклав основи для вивчення тамошніх українських говірок та зібрав важливі дані до роз'яснення спірного питання про українсько-словацьку межу і взагалі про розселення закарпатських українців та їх взаємини з сусідніми народами. Це одно з найважливіших досягнень Гнатюка, його найбільша заслуга²².

У публікаціях та архівах вченого є близько 1400 записаних ним різних пісень (включаючи коломийки). Якщо врахувати відомі нам втрачені його пісенні записи, то загальна кількість записаних ним власноручно народних пісень сягає за 4000. Прозові записи В. Гнатюка (казки, перекази, легенди, анекдоти, народні оповідання) за обсягом матеріалу набагато перевершують записи пісень. До золотого фонду української і всієї слов'янської фольклористики увійшли такі відомі його збірники, як «Галицько-руські народні легенди» у двох томах (1902—1903), «Народні оповідання про опришків (1910)²³, «Українські народні байки» у двох томах (1916), п'ять томів казок, легенд, переказів, анекдотів, записаних на Закарпатській Україні («Етнографічні матеріали з Угорської Русії», т. I, II, IV, V, VI; 1897—1911), окремі популярні видання — «Народні новели» (1917), «Народні байки» (1918), «Як повставав світ. Народні легенди з історії природи й людського побуту» (1926) та ін. Оpubлікований за життя В. Гнатюка записаний ним прозовий матеріал становить 4 000 сторінок журнального формату, або 250 друкованих аркушів. До цього слід додати ще понад 1000 сторінок суто етнографічних записів. Не дивно, що М. Коцюбинський, який діставав від В. Гнатюка усі ці матеріали, 1909 р. писав йому: «Дуже мені було приємно читати, що незважаючи на свою слабкість, Ви налагодили стільки робіт! Мені аж соромно стало за свою нікчемність та малу продуктивність, коли порівняв, що робите Ви і що я»²⁴.

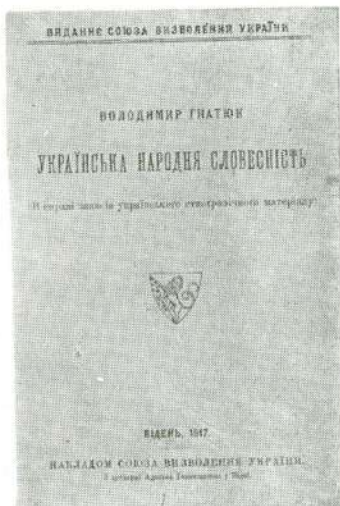
Згадуючи про В. Гнатюка як секретаря, а згодом довголітнього голову етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка та редактора її видань, Ф. Колесса зазначав, що він «майже від самого заснування комісії був її найдіяльнішим членом, найвидатнішим робітником; що 30 літ з горуєю усі свої сили присвячував праці над прибиранням, систематизацією й пояснюванням творів усної словесності, над освітлюванням побуту й світогляду народних мас; що навіть зломаний тяжкою хворобою, довгі літа з правдивою посвятою й великою любов'ю для предмету своїх студій він проводив у працях етнографічної комісії й готовив нові видання, якими здобув собі заслужене признание в наукових кругах...»²⁵.

В. Гнатюк не тільки сам записував фольклор, а й був діяльним та енергійним організатором збирання роботи, яка велася від імені Наукового товариства ім. Шевченка на всьому етнографічному просторі, де жили українці. Разом з І. Франком він складає програми, встановлює безпосередні зв'язки із збирачами народної словесності, розшукує та зосереджує в етнографічній комісії фольклорні записи таких видатних збирачів, як Марко Вовчок, О. Маркович, М. Максимович, І. Бодянский, М. Драгоманов, І. Манжура, Лесь Мартович, М. Павлик, О. Роздольський та ін.

На основі цих матеріалів та власних записів В. Гнатюк накреслює широкую програму систематизованого видання зразків української народнопоетичної творчості за окремими жанрами. З цього корпусу вийшли у світ «Гаївки» (1909), два томи «Колядок і щедрівок» (1914), три томи «Коломийок» (1905—1907), з прози — анекдоти, легенди, казки.

Академік ЧССР Іржі Горак, згадуючи початок своєї наукової діяльності, вказував, що його учитель Іржі Полівка звернув увагу молодого тоді ще дослідника українського фольклору на праці В. Гнатюка. Згодом між І. Гораком і В. Гнатюком зав'язало листування. Оглядаючи сьогоденні наукові доробки свого учителя, І. Горак зазначає: «В. Гнатюк, поряд з О. Кольбергом та Ф. Бартошем, займав одне з провідних місць в історії слов'янської фольклористики, а його праці за своїм змістом, точністю запису

погляди В. Гнатюка на народ як на головну рушійну силу історичного розвитку зумовили розуміння ним фольклору як художнього відображення дійсності з класових та науковим рівнем мають світове значення»²⁶.

Обкладинка праці Володимира Гнатюка «Українська народна словесність».

²² Ф. М. Колесса. Історія української етнографії (рукопис).— Відділ фондів ІМФЕ АН УРСР, ф. 14-2, од. зб. 224, стор. 506.

²³ За цю збірку В. Гнатюку у 1913 р. Петербурзька Академія наук, членом-кореспондентом якої він був з 1902 р., присудила йому премію ім. О. О. Котляревського.

²⁴ Михайло Коцюбинський. Твори в шести томах, т. VI, К., 1962, стор. 89.

²⁵ Матеріали до етнології й антропології, т. XXI—XXII, ч. I, стор. III.

²⁶ «Слово в дорогу академіка Іржі Горака»,— «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», в. 3, Пряшів, 1967, стор. 7.

позицій трудящих. Якщо на початку своєї фольклористичної діяльності під народною творчістю В. Гнатюк розуміє тільки творчість біднішого селянства, то в кінці 900-х років з розвитком капіталістичних відносин і революційного робітничого руху в понятті фольклору він уже включає і «фабричні пісні» — продукт творчості робітничого класу, а в період першої світової війни записує солдатський фольклор, проінтуйований антивоєнними мотивами і настроями²⁷.

Таке розуміння народу і його творчості ставило В. Гнатюка з методологічного погляду на голову вище цілого ряду відомих буржуазних дослідників. Буржуазна академічна етнологія, вивчаючи побут і словесну творчість народу, всіляко абстрагувалася від пекучих питань сучасності, від проблем політичного життя і боротьби трудящих, відривала їх поезію від реальних життєвих умов. Тим часом В. Гнатюк ще в 1898 р. у рецензії на працю О. Барвінського «Das Volkaleben der Ruthenen» робить першу спробу визначити роль народної творчості у пізнанні соціально-економічних умов життя народу. При цьому головну увагу звертає він саме на ті твори, «яко зв'язані душою сильно з життям народу, що пояснюють нам його історію, що позначають нас з його поглядами суспільними, громадськими і політичними»²⁸.

У 1899 р. В. Гнатюк публікує одну з найкращих своїх праць «Словацький опришок Яношик в народній поезії». Головним питанням, яке цікавить його при розгляді фольклору про опришків, є соціальна основа цього селянського антифеодалного руху.

Тоді як ліберальне народництво кінця XIX — початку XX ст., катушовуючи «соденськими фразами класове розчленування сучасного суспільства»²⁹, ідеалізувало селянську общину, вбачаючи в кожному селянинові своєрідну романтичну фігуру, носія містичного «общинного духу», В. Гнатюк рішуче відкидає ідеалістично-романтичний погляд на народ та його поезію як незмінний продукт патріархального укладу селянського життя³⁰. Спираючись на багатий фактичний матеріал, він рішуче виступає проти думок про «занепад» народної творчості.

«Очевидно, — говорить він, — що деякі пісні забуваються, виходять із народного репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повторюється не лише у нас, але у всіх народів, і не лише з піснями, але з усіма витворами людського духу й думки. Та по них не лишається порожній, не заповнений нічим простір, але творяться нові пісні, йдуть в обіг, вигладжуються і ошліфовуються і стають нарешті такими, що не мають чого стидатися своїх попередників»³¹.

Найбільш докладно питання про заміну старих народнопоетичних творів новими в про закономірний не тільки історичний, а й художній процес В. Гнатюк розглядає у спеціально присвяченій цьому питанню праці «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності». У ній він не тільки дав теоретичне обґрунтування безперервності народної творчості, а й навіть цикл емігрантських пісень-новотворів та пояснив умови їх виникнення. Питання про пісенні новотвори, про нову соціальну тематику емігрантських пісень було для В. Гнатюка значною мірою питанням про причини еміграції та соціальні й економічні відносини в Галичині наприкінці XIX ст. Провідними мотивами нової народної поезії є ті, зазначає дослідник, які «інтересують як-небудь сучасного члена нашої суспільності в найнижчій і найбільше пригнетеній верстві». В емігрантських піснях головними мотивами виступає економічний гніт та політично-національне гноблення; вони «оброблені найширше і навіть наскрізь ненавистю до гнобителів». Найважливішими мотивами нових гуцульських пісень є також «економічні відносини і то надзвичайно прикри»³².

Другим важливим питанням, яке порушив В. Гнатюк у згаданій праці, є питання художньої якості, рівноцінності взагалі нових творів традиційному фольклору. «Всі пісні посполювані — так сказати *in statu nascendi*, не диво, проте, що подібні в них цілий ряд різних нерівностей і хиб; вони часто кульгаві, подекуди недоладні, недотепні, бо не мали ще часу походити по широких кругах людей та огладитись ними, ошліфовуватись. Тим-то вони в порівнянні з іншими старшими нашими піснями особливо ліричними, стоять нижче щодо артистичного викінчення; *зате зміст покращує ті хибки*, що на перший погляд можуть нас так разити»³³. У рецензії на статтю К. Кур'явського «О современной народной песне» Гнатюк підтримує автора, який критикує людей, що відкидають новий, робітничий фольклор. Нові пісні, в тому числі і «фабричні», говорить він, не поступаються своєю красою зразкам традиційного фольклору.

Буржуазна фольклористика за всю історію свого розвитку висунула і обґрунтувала немало теорій походження фольклору та методів його дослідження. В огляді-рецензії на журнал «Живая старина» за 1908 рік В. Гнатюк, спиняючись на міграції

²⁷ Див. Відділ фондів ІМФЕ АН УРСР, ф. 28, од. зб. 83, 233—239, 244—248, 266—273—275; В. Гнатюк. З російської народної поезії, ЗНТШ, 1919, т. СХХVIII, с. 218—226.

²⁸ ЗНТШ, 1898, т. XXVI, стор. 43—44.

²⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 419—420.

³⁰ Див. рец. В. Гнатюка на статтю М. Коробки «Восточная Волянь». — ЗНТШ, т. XIV, стор. 31.

³¹ ЗНТШ, 1907, т. LXXV, стор. 207.

³² В. М. Гнатюк. Вибрані статті про народну творчість, К., 1966, стор. 90.

³³ Там же, стор. 79. Підкреслення наше — М. Я.

³⁴ ЗНТШ, 1903, т. LV, стор. 38—39.

(бенфеївській), на антропологічній та теорії праісторичного обміну, говорить, що жодна з них не може бути універсальною», «бо не можна постановити всіх творів усної словесності пояснити одним способом; але деякі твори можна пояснити то одною, то другою, то третьою теорією. Кождий народ творить у себе безнастанно і тут нема ніяких виїмків»³⁵. Це твердження В. Гнатюка дає ключ до розуміння його цілком тверезого погляду на залежність фольклорного процесу від реального ґрунту історичного життя кожного народу. Однак на відміну від прихильників історичного напрямку (від Куліша й Костомарова до Антоновича), які дивилися на пісню як лише на ілюстрацію до історії народу, В. Гнатюк говорив, що опис історичної події у фольклорному творі зовсім не повинен «покриватися» справжнім описом дійсної історичної події³⁶. Для нього ентузіастична віра в історизм як принцип фольклористичних студій була наівною і вузькою³⁷.

В. Гнатюк рішуче виступав також проти рецидивів теорій міфологічної школи у фольклористиці, а в своїх дослідженнях намагався поєднати соціологічний підхід до народної словесності з порівняльною методикою її вивчення. Віддавши певну данину захопленню теорією міграції сюжетів («Віршована легенда про лідяра і смерть», «Легенда про три жіночі вдачі» (причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів), «Пісня про покритку, що втопила дитину»), В. Гнатюк не поділяв захоплення генетичними пошуками, які у компаративістів неминуче приводили до залежності національних творів від східних зразків, і головну увагу приділяв тим змінам, які виникли у творі (в разі його запозичення) на новому історичному національному ґрунті³⁸. У розвідці «Пісня про неплодну матір та ненароджені діти» він обстоює плюралістичність факторів, що спричинилися до міжнародного поширення пісні. Він висуває цікаву думку про наявність у різних народів на однаковому ступені історико-культурного розвитку однакових, спільних вірувань, що стали джерелом виникнення цієї пісні, тобто висуває на перший план значення типологічного фактора.

Питання про мандрівки фольклорних творів і мотивів для В. Гнатюка було насамперед питанням про інтернаціональний обмін національними цінностями, оскільки для нього не було народів, які тільки творять і які тільки сприймають чужі впливи. Найбільш повно ця думка розвинута вченим у статті «Легенда про жіночі вдачі», де зокрема вказується, що усі «позичені» твори прибирають національний одяг, а вивчення їх дає матеріал насамперед для визначення «культурного рівня ... народів у різних часах їх національного життя»³⁹. Мандрівний твір (неоригінальний своїм походженням) не є твором безнаціональним. Вийшовши часом від одного народу і поширившись на великих інонаціональних територіях, твір не раз живе і розвивається самостійно як на матірній території, так і в нових місцях поширення⁴⁰. Більше того, похідний варіант твору, ставши у процесі побутування (і змін) самостійним національним твором, може знову повернутися на матірню територію (явище зворотної міграції). Таким чином, порівняльний метод для В. Гнатюка ніколи не був мертвою схемою, що панує над історичними закономірностями виникнення і життя народної творчості.

Своєю боротьбою проти буржуазних теорій В. Гнатюк зміцнював фронт передової фольклористики в усьому слов'янському світі. Його висловлювання про безперервність фольклорного процесу, про значення народної словесності для вивчення народної психології, етики й естетики, про взаємовідношення фольклору й літератури і сьогодні дають поштовх до нових пошуків. Він вніс свій вклад і в дослідження таких проблем народної поезії, як взаємозв'язок і взаємозумовленість змісту і форми, національного й інтернаціонального, індивідуального і колективного, традиційного і нового. Вивчення В. Гнатюком численних жанрів української народної поезії (зокрема коломийок, колядок і щедрівок, казок, історичних переказів та легенд) в їх історичному становленні і розвитку, історії їх збирання та публікації («Українська народна словесність») становить собою важливий внесок в історію вітчизняної фольклористики.

Володимир Михайлович Гнатюк показав нам вірєць глибокого наукового проникнення в фольклорний процес, теоретичного осмислення нових явищ у народній поезії в період розвитку капіталізму та назрівання соціалістичної революції, передбачення закономірностей їх розвитку. Він гаряче любив свій народ, вірув у його сили, знав його життя і душу, його мрії і прагнення; він присвятив усе своє життя його соціальному і національному визволенню.

Київ

Михайло ЯЦЕНКО

³⁵ ЗНТШ, 1909, т. ХСІ, стор. 185—186.

³⁶ В. Гнатюк. Причинки до пізнання Гуцульщини, ЗНТШ, 1917, т. СХХІІІ—СХХІV, стор. 44.

³⁷ Див. Віктор Петров. Академік Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях.— «Записки Історично-філологічного відділу УАН», 1927, т. Х.

³⁸ Див. його рец. на статтю М. Коробки «К изучению малорусских колядок».— ЗНТШ, т. LI, стор. 58.

³⁹ ЗНТШ, 1910, т. ХСVІІ, стор. 74.

⁴⁰ «Матеріали до української етнології», 1919, т. XIX—XX, стор. 249—389.